

Валентина Карлова,
кандидат наук з державного управління,
доцент, доцент кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ

Формування патріотизму в сучасному українському суспільстві: стан, проблеми та шляхи розв'язання

У статті аналізуються сучасний стан та особливості формування патріотизму в Україні, його роль у державотворенні, визначаються напрями державної політики щодо патріотичного виховання громадян України на сучасному етапі.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, громадянськість, громадянська позиція, нація, національні інтереси, національна безпека.

The article examines the current state and specific features of patriotism in Ukraine, its role in creation of the state; directions of state policy in relation to patriotic education of citizens of Ukraine at the present stage are determined.

Key words: patriotism, patriotic education, citizenship, civil position, nation, national interests, national security.

Постановка проблеми. Духовно-моральною основою життєздатності держави, важливим внутрішнім мобілізуючим фактором розвитку суспільства виступає патріотизм. У високорозвинених країнах, таких як США, Німеччина, Японія, так само, як і в країнах, що називають "східно-азійськими тиграми" (Таїланд, Південна Корея), саме патріотизм та національна єдність стали рушіями економічного розвитку, вивели їх на передові позиції у світі. На патріотичні почуття французів свого часу робив ставку генерал де Голль, проводячи політичні реформи наприкінці 1950-х на початку 60-х рр. Одним із вирішальних чинників того, що сусідня Польща швидкими темпами змогла вийти з перехідного періоду, були національна єдність та визначеність мети поступу суспільства [3, с. 43].

В умовах розбудови незалежної Української держави надзвичайно важливо, щоб кожен громадянин відчував відповідальність за її долю, усвідомлював національні інтереси, розумів, що майбутнє країни залежить від самовідданої праці кожного члена суспільства. Тому проблема патріотизму, визначення його ролі в державотворенні є однією з найбільш важливих, актуальних і потребує спеціального дослідження.

Аналіз останніх публікацій і досліджень свідчить, що формуванню патріотичної свідомості, відродженню традицій патріотизму присвячені праці відомих українських учених, діячів, літераторів, ідеологів і організаторів національно-визвольної боротьби українського народу: Б.Антоненка-Давидовича, М.Вороного, М.Грушевського, І.Дзюби, М.Зерова, С.Єфремова, Д.Донцова, В.Липинського, Ю.Липи, М.Міхновського, Л.Старицької-Черняхівської, В.Симоненка, В.Стуса, І.Франка, В.Чорновола, П.Чубинського та багатьох інших. Різні аспекти сучасного патріотизму як соціально-політичного явища, духовної основи державотворення досліджують в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як М.Вівчарик, Д.Жовтун, В.Лутовинов, В.Меркушин, Р.Мирський, М.Пірен, І.Розпутенко, А.Сергєєв, М.Томенко, Р.Яновський та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості праць зазначених науковців, слід зауважити, що малодослідженими залишаються особливості формування патріотизму в сучасній Україні як чинника суспільної консолідації і державотворення. *Метою статті* є аналіз стану дослідженості проблеми формування патріотизму в сучасній Україні, визначення основних напрямів державної політики щодо патріотичного виховання громадян України.

Виклад основного матеріалу. Стан, основні суперечності, тенденції розвитку патріотичної свідомості суспільства зумовлюються комплексом соціально-економічних, політичних і духовних чинників, притаманних певній країні на певному етапі її історичного розвитку. Це стосується і нашої держави.

Впродовж понад 300 років перебування України у складі інших держав - Російської, Австро-Угорської імперій, Речі Посполитої, яким були властиві великодержавні амбіції, патріотизм виступив силою, що об'єднувала український народ у боротьбі проти поневолювачів, національною ідеєю, яка вберегла його від нівелювання і знищення. Проте планова і цілеспрямована політика асиміляції цих держав була спрямована на знищення національної еліти, приниження гідності українського народу, прищеплення йому почуття меншовартості, невпевненості у власних силах, що позначилося на формуванні національної самосвідомості.

У минулому столітті, коли Україна входила до складу СРСР, в умовах тотального одержавлення, централізованого управління і адміністрування, жорсткої регламентації всього життя радянського суспільства було підірване національне, історичне, патріотичне коріння українського народу. У Радянському Союзі проблема патріотизму розглядалася крізь призму панівної комуністичної ідеології. Розрізнялися два його види - буржуазний і соціалістичний. Різновидом останнього був радянський патріотизм, який поєднував у собі любов до соціалістичної Батьківщини, відданість справі комуністичної партії, ідеалам комунізму, радянському ладу. Радянський соціалістичний патріотизм розглядався у єдності з пролетарським інтернаціоналізмом і його вищою формою - соціалістичним інтернаціоналізмом, який передбачав братерство народів СРСР, співдружність соціалістичних країн. У країні була створена розвинута система комуністичного патріотичного виховання, позитивними наслідками якої був масовий трудовий героїзм, подвиги мільйонів наших співвітчизників під час Другої світової війни, які в найекстремальніших умовах йшли на будь-які жертви в ім'я світлого майбутнього.

Проте беззаперечним є і те, що патріотичні сили, які боролися з цією системою і відстоювали ідею створення власної суверенної незалежної Української держави, звинувачувалися в буржуазному націоналізмі і зазнавали переслідувань, репресій з

боку панівної влади аж до фізичного знищення. Українська історична пам'ять у контексті формування патріотизму і національної самосвідомості повинна зафіксувати постаті борців-патріотів за незалежність України, таких як В.Стус, В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, І.Світличний та інших, які ціною власного життя і благополуччя несли в суспільство патріотичні ідеї, являли собою зразок служіння народу і батьківщині.

В умовах незалежної України, не зважаючи на усвідомлення значною частиною суспільства необхідності відродження патріотизму, він досі не став фундаментом державотворчих процесів, не сформувався як важливий компонент національної самосвідомості. Характерною особливістю сучасного українського патріотизму є його неоднорідність, неоднозначність і навіть внутрішня суперечливість.

Події останнього часу в політиці, економіці й культурі нашої держави підтверджують очевидність поглиблення кризи патріотичних почуттів значної частини громадян, найбільш небезпечним проявом чого є знецінення самого поняття Батьківщини, втрата його сутнісного змісту.

На формування патріотизму негативно вплинули проблеми, властиві перехідному періоду розвитку українського суспільства, і, насамперед, значне зниження рівня життя більшості населення, нівелювання традиційних моральних норм і цінностей, невизначеність в оцінці подій історичного минулого українського народу, зниження виховної ролі культури, мистецтва й освіти як найважливіших чинників формування патріотичної свідомості.

Сьогодні стало звичайним явище, коли відомі українські спортсмени виступають за інші країни, молодь не бажає нести військову службу, наукові відкриття продаються за кордон, а представники бізнесових структур вивозять тіньові капітали в інші держави. Понад 7 млн співвітчизників працездатного віку змушені покинути батьківщину в пошуках кращої долі.

Влада не змогла, а швидше не захотіла об'єднати українське суспільство навколо національної ідеї та ідейно-духовних

орієнтирів. Постійний розбрат і ворожнеча між окремими політичними силами, їх лідерами, безпорадність у створенні ефективної вертикалі влади не сприяють суспільній консолідації і позначаються на настроях і почуттях людей, ставлять під сумнів успіх державотворення.

Депатріотизацію українських громадян зумовлює і значне посилення зовнішнього впливу на Україну, передусім з боку сусідньої Росії, а також країн Заходу, які, використовуючи для цього цілу систему механізмів і каналів проникнення у внутрішню політику нашої держави, розмивають національну свідомість і нівелюють патріотичні почуття значної частини українців. Так, зокрема, згідно з опитуванням, проведеним Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова у 2007 р., на запитання: "Чи вважаєте Ви себе патріотом України?" - 44,2% респондентів відповіли "так", 35,6% - "скоріше так", 9,7% - "скоріше ні", 4,3% - "ні", 6,2% - "важко відповісти" [7]. Як показують результати соціологічного опитування, що проводилося Центром соціальних досліджень "Софія" в серпні 2007 р., 40% українців хотіли б виїхати за кордон, а кожен шостий громадянин України бажає емігрувати назавжди. Кожен десятий опитаний зовсім не пишається своїм громадянством, "скоріше не пишається" - і того більше 17,2% [1]. Неоднозначним виявилось ставлення українців і до Дня незалежності. Соціологічні опитування, що проводились Центром ім. О.Разумкова у серпні 2008 р., свідчать про те, великим святом цей день вважають лише 16% українців, звичайним святом - 44%, звичайним вихідним днем - 31% [8].

Для формування справжнього патріотизму, почуття громадянського обов'язку потрібна постійна і цілеспрямована робота. Кожне суспільство зацікавлене у створенні і забезпеченні повноцінного функціонування певної системи виховання громадян-патріотів.

У зарубіжних країнах, де патріотичне виховання є невід'ємною складовою гуманітарної безпеки держави, значну увагу приділяють факторам, які впливають на почуття

патріотизму: мові, державним символам, національній аудіо-, відео- та друкованій продукції, національним героям, національним подіям, нормам поведінки керівництва країни, культурі та звичаям народу, системі державної пропаганди.

Наприклад, у США дієвим засобом пропаганди є державний прапор. У Франції та Німеччині законодавство жорстко регламентує використання іноземних мов та аудіовізуальної продукції іноземними мовами. Значні напрацювання у сфері патріотичного виховання населення мають сусідні країни - Польща та Росія. Зокрема, польським урядом розроблена і реалізується програма "Патріотизм завтрашнього дня", відповідно до якої у різних містах Польщі місцева влада влаштовує дні національного прапора. Програма здебільшого орієнтована на молодих людей, яких закликають залишатися на Батьківщині і будувати тут своє майбутнє.

У Російській Федерації реалізується державна патріотична програма "Патріотичне виховання громадян РФ на 2006-2010 роки". Програма передбачає охоплення патріотичним вихованням усіх категорій громадян, але її пріоритетним напрямом є патріотичне виховання дітей та молоді. Головні акценти в програмі робляться на роботі в освітніх установах як інтегруючих центрах спільної виховної діяльності шкіл, сім'ї й громадських організацій. Програма передбачає участь у ній засобів масової інформації, які пропагують патріотизм, формують державне замовлення на виробництво продукції патріотичної спрямованості. Держава також надає значну підтримку висвітленню патріотичної тематики в телепередачах, виданнях патріотичної преси, творах літератури і мистецтва.

М.Томенко, який, виокремлюючи територіальний патріотизм і великий український патріотизм зазначає: "Не варто забувати, що романтичні почуття любові до рідного краю можуть бути насамперед щодо того місця, де людина народилася і виросла: це Україна в її уявленні. Натомість державу, яка гарантує людині реалізацію її прав і свобод, можна любити в розумінні "поважати", що трансформується у формулу: "Любити

свою малу Батьківщину серцем, а свою країну (державу) - розумом". Спільна згода і воля місцевих патріотизмів на великий український патріотизм повинні стати кінцевою метою сучасного українського патріотизму. Якщо буде віднайдена формула національного порозуміння, в межах якої патріот Донеччини і патріот Галичини зможуть сказати: "Ми знаходимо себе у великій країні, де шанують мій патріотизм і патріотизм інших", це буде суттєвим кроком на шляху до виконання завдання об'єднання української нації" [6, с. 4].

То ж яким має бути сучасний український патріотизм?

Відповідаючи на це запитання прихильникам територіального патріотизму академік І.Дзюба зауважив, що він має наповнюватися і соціальним змістом (відповідальність за якість життя в Україні, добробут і рівноправність усіх її громадян), і змістом національним (консолідація всіх громадян України в українську політичну націю), і змістом культурним (солідарна взаємодія всіх наявних в Україні культур і мов - за об'єднаної і домінуючої, всіма досягнутої і схваленої ролі української культури і мови як таких, що, по-перше, є культурою і мовою народу, який має тільки цю землю і тільки на цій землі може себе культурно і мовно реалізувати, на відміну від інших, в Україні суцільних; по-друге, тому що і культура і мова українська не мають традицій експансії і нав'язливості, а водночас достатньо багаті і привабливі, достатньо відкриті до інших народів, щоб стати консолідуючою силою в суспільстві в майбутньому). Без цього ж Україна залишиться тільки територією, полігоном для чужих експериментів (які можуть навіть тішити "територіальний патріотизм"...), але ніколи не стане країною, яка собою, своїми цінностями збагатила картину життя людства і посіла гідне місце серед країн світу" [2, с. 134-135].

У поліетнічній багатоконфесійній й соціально розрізненій країні, якою є сьогодні Україна, об'єднати представників різних суспільних груп у єдиний цілісний організм - українську політичну націю, на нашу думку, зможе *громадянський патріотизм*, в основу якого покладені цінності громадянського

змісту - громадянські права та свобода, рівноправність, спільність позицій громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку держави і суспільства, почуття причетності до справ суспільства і держави.

За такого підходу патріотизм виступає сполучною ланкою між суб'єктами громадянськості - громадянами, громадськими і політичними інститутами. І якщо патріотизм виражає ставлення особистості до своєї батьківщини, до її історичного минулого і сьогодення, то громадянськість пов'язана з належністю людини до політичної нації, до держави. Виходячи з цього саме усвідомлення громадянами, владними, громадськими інститутами необхідності спільних і взаємних дій на благо своєї країни є однією з найважливіших характеристик патріотизму. В межах такого розуміння патріотизму владні структури роз'яснюють громадянам свої наміри й дії, а громадяни свідомо беруть участь у соціально значущих для країни заходах.

Патріотичне виховання - це систематична і цілеспрямована діяльність органів державної влади і громадських організацій щодо формування у громадян патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Вітчизні, готовності до виконання громадських і конституційних обов'язків із захисту інтересів держави.

До формування і реалізації зазначеної політики мають бути залучені державні і громадські структури, здатні впливати на духовну атмосферу в суспільстві. Щоб об'єднати зусилля центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, скоординувати і спрямувати їх діяльність на всі соціальні і вікові групи, сім'ю як головну ланку суспільства, потрібна Концепція патріотичного виховання громадян України - документ, який відобразив би сукупність офіційних поглядів на державну політику у цій сфері. У зазначеному документі мають бути сформульовані теоретичні основи патріотичного виховання, його мета, завдання, принципи, функції органів державної влади, роль і місце громадських об'єднань і організацій щодо виховання патріотизму громадян України в сучасних умовах.

Для змістового наповнення зазначеної Концепції, на наш погляд, необхідно:

утвердження в суспільстві, у свідомості громадян соціально значущих патріотичних цінностей, поваги до культури й історичного минулого України, традицій, підвищення престижу державної і військової служби;

виховання у громадян поваги до Конституції країни, законності, почуття гордості, глибокої поваги до символів держави - Герба, Прапора, Гімну України, іншої української символіки;

залучення релігійних конфесій до формування у громадян потреби служити Батьківщині, в її захисті як найвищому духовному обов'язку;

створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення й інших засобів масової інформації при висвітленні подій і явищ суспільного життя, активна протидія антипатріотичним настроям, маніпулюванню інформацією, пропаганді зразків масової культури, що базуються на культурі насилля, викривленню і фальсифікації вітчизняної історії;

формування расової, національної, релігійної терпимості, зміцнення дружніх відносин між народами, виховання толерантного ставлення до інших етнічних спільнот, націй, народів тощо;

підвищення соціальної і громадянської відповідальності як найважливішої характеристики громадянина, що виявляється в турботі про благополуччя своєї країни, її зміцнення і захищеність;

виховання позитивного ставлення до праці як вищої цінності в житті, потреби в праці на користь суспільства, держави, в ім'я служіння Вітчизні, формування соціально значущої діяльнісної цілеспрямованості.

На підставі викладеного можна зробити такі *висновки*. Патріотизм - система цінностей, які поділяються як окремими людьми, так і суспільством у цілому. Це почуття любові до своєї

Вітчизни, усвідомлення обов'язку перед нею і відповідальності за її майбутнє, це сукупність ідей, емоцій, настроїв, переконань і дій, спрямованих на її процвітання. Це позиція людини і громадянина, його дійова любов до свого народу і його історії.

Останнім часом все більш помітною стає втрата нашим суспільством української патріотичної і громадянської свідомості. Тому нагальною є потреба в розробці й затвердженні Концепції патріотичного виховання громадян України, відповідних державних програм.

Перспективи подальших досліджень. Як показали дослідження національної самосвідомості, окремого розгляду потребує проблема формування та функціонування національної еліти в Україні, її ролі в процесах націє- та державотворення.

Список використаних джерел

1. Дзеркало-2007 (настрої і стереотипи населення України) / ЦСД "Софія". - Режим доступу : <http://www.sofia.com.ua/page42.html>
2. Дзюба І. "Пастка. 30 років зі Сталіним. 50 років без Сталіна" / І. Дзюба. - К. : [б.в.], 2003. - С. 134-135.
3. Колодій А. Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки / А. Колодій // Національна безпека України : конф. укр. випускників програм наук. стажування у США, Київ, 16-19 верес. 2004 р. - К. : Стилос, 2004. - С. 39-61.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. - К. ; Філадельфія : [б. в.], 1995. - С. 375, 387.
5. Ситник П. К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні / П. К. Ситник, А. П. Дербак. - К. : НІСД, 2004. - 226 с.
6. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або як об'єднати Україну / М. Томенко // Уряд. кур'єр. - 2005. - 16 лип. (№ 130). - С. 4.
7. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? / Центр О. Разумкова. - Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399.

8. Як Ви ставитеся до національного свята - Дня Незалежності України? // Центр О. Разумкова [веб-сайт]. - Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=321